

Bijlage VWO
2007

tijdvak 1

Nederlands

Tekstboekje

Het poreuze zelf

(1) Het huidige Nederlandse kabinet vindt het hoog tijd dat de burgers hun eigen verantwoordelijkheid nemen. De tijd van zielige verhalen is voorbij, wie
5 zonder baan zit hoeft niet meer een royale uitkering en begeleidings-
trajecten te verwachten, maar vindt zelf wel een baan, als hij maar echt wil. Ook ik heb de buik vol van al die
10 slachtofferverhalen waarin de eigen verantwoordelijkheid van het individu wordt weggedrukt. Maar het is de vraag hoe reëel de in dit kabinet zo populaire ideologie is van autonome individuen
15 die bewust hun eigen leven sturen. Is onze individuele speelruimte wel zo groot?

(2) Recent onderzoek uit de onverdachte 'harde' hoek van de natuurwetenschappen laat zien dat onze hersenen letterlijk gevormd worden door de omgeving. Combineer dit met het feit dat de 'hersenen' algemeen beschouwd worden als de bron van ons
20 gedrag en de conclusie lijkt duidelijk: wie autonome burgers wil, moet werken aan dat wat de hersenen vormt: de leefomgeving. En daarmee lijken we terug te zijn bij de nu zo verguisde
25 'softe' aanpak van de jaren '70, toen de burger zich kon laten koesteren door de verzorgend optredende overheid.

(3) In de jaren '70 en '80 zijn hele generaties sociale wetenschappers grootgebracht met de tegenstelling
35 *nature - nurture*, waarbij *nature* grofweg stond voor eigenschappen en talenten waarmee je geboren wordt, en *nurture* voor de zorg en vorming die je van de
40 omgeving ontvangt. Deze twee begrippen riepen een felle ideologische strijd op. Aanhangers van de *nature*-gedachte legden in principe de nadruk op onveranderlijke, aangeboren eigen-

45 schappen en werden daarom als 'rechts' gezien; verschillen tussen mensen zouden immers onontkoombaar zijn en daarmee zouden de *nature*-adepten maatschappelijke
50 ongelijkheid rechtvaardigen.

Aanhangers van *nurture* zagen vooral de doorslaggevende invloed van de omgeving op personen en waren dus 'links': in een egalitaire samenleving
55 zouden verschillen tussen mensen verdwijnen.

(4) Grappig genoeg lijken de polen nu omgedraaid, want juist het huidige 'rechtse' kabinet legt veel nadruk op de
60 mogelijkheid van elk mens zijn eigen lot te bepalen. Van de weeromstuit onderstrepen 'linkse' denkers dat de verliezers in de maatschappij niet in staat zijn de eisen van de tijd bij te benen,
65 waarmee zij nu juist de onveranderlijkheid van deze mensen benadrukken. Het is maar hoe je het draaien wil.

(5) Dat is gelijk het probleem van die tegenstelling *nature - nurture*: die is eerder handig voor ideologen dan voor wetenschappers. Moderne hersenwetenschappers kunnen er in elk geval
70 weinig mee, want als je de hersenen natuurwetenschappelijk bestudeert,
75 merk je al snel dat aangeleerd en aangeboren geen zuivere tegenstelling vormen.

(6) Het duurt weken voordat de hersenen van een baby visuele informatie
80 gaan verwerken en jaren voordat het taalgebruik goed op gang komt. Pas de hersenen van tieners zijn in staat complexe sociale situaties in te schatten. Bovendien is ons brein niet te vergelijken met een spons die zich volzuigt met informatie. Onder invloed van informatie en ervaringen veranderen de hersenen, nieuwe verworvenheden

gaan samen met een andere uiterlijke
90 vorm van het brein, wat op hersen-
scans duidelijk te zien is. In de eerste
levensjaren veranderen hersenen heel
sterk, maar ook later wijzigen ze zich.
Zo zien de hersenen van een vol-
95 wassene die een succesvolle psycho-
therapie heeft gehad, er anders uit dan
voorheen.

(7) Waar het op aankomt, is dat herse-
nen zich niet goed ontwikkelen als de
100 omgeving niet rijk genoeg is. Dat blijkt
ook uit laboratoriumonderzoek. Bij
ratten die vanaf hun geboorte in een
stimulerende omgeving verkeren,
vormen zich veel meer verbindingen
105 tussen de hersencellen dan bij soort-
genoten die in eenzame opsluiting zijn
opgegroeid, zo blijkt als die ratten-
hersenen na hun dood onderzocht
worden. Zo'n experiment is bij baby's
110 natuurlijk niet uit te voeren, maar het
principe zal bij onze soort alleen nog
maar meer opgaan, gezien onze veel-
heid aan hogere hersenfuncties en de
lange rijpingsduur van onze hersenen.
115 Ook bij mensen maakt de kwaliteit van
de omgeving veel uit voor aantal en
aard van de verbindingen tussen
hersencellen.

(8) Neurowetenschappers bestuderen
120 nu naast de interne informatie-
verwerking ook de sociale processen
die de hersenen nodig hebben om grip
op de wereld te krijgen. Het blijkt dat
wij onszelf in belangrijke mate via
125 anderen begrijpen. In verband hiermee
staat ook het onderzoek naar de
zogenaamde 'spiegelneuronen'. Als we
naar iemand *kijken* die iets doet, zijn
onze neuronen in dezelfde hersen-
130 gebieden actief, als wanneer wij ons
voorstellen dat we die handeling zelf
verrichten. Als we bijvoorbeeld tijdens
de Olympische Spelen vanaf de bank
een honderd meter sprint volgen,
135 lichten op een hersenscan dezelfde
hersengebieden op als wanneer we ons
voorstellen dat we zelf rennen.

(9) Er komt nog iets bij: als we ons een
handeling voorstellen, slijt er als het
140 ware een paadje uit in de hersenen, dat
daardoor gemakkelijker begaanbaar
wordt als we de handeling zelf uit-
voeren. Daarom hebben topsporters
soms meer baat bij het visualiseren van
145 de komende wedstrijd dan bij het af-
matten van hun spieren door daad-
werkelijk te oefenen. Dit mechanisme is
overigens pas onlangs bewezen, omdat
scans van actieve hersenen voor 1991
150 nog niet mogelijk waren.

(10) Als 'kijken' in zekere zin gelijkstaat
aan doen, snap ik ook de aantrekkings-
kracht van erotische films beter. Er zijn
zelfs aanwijzingen dat kijken ook
155 gelijkstaat aan 'voelen'. Zo schijnen we
de emotie van een ander beter te
begrijpen door die emotie in onszelf te
simuleren. Het verdriet van een ander
begrijpen we dus door zelf een beetje
160 verdrietig te worden. Een natuurweten-
schappelijke invulling van het begrip
empathie, het vermogen zich in een
ander te verplaatsen.

(11) Sommige hersenwetenschappers
165 gaan nog een stap verder, ze stellen
dat we in eerste instantie helemaal
geen verschil zien tussen onszelf en de
ander. Volgens Decety, een Ameri-
kaans neurowetenschapper, is er een
170 speciale functie in de hersenen die
voor ons uitmaakt, of de handelingen
en emoties die we ervaren nu eigenlijk
wel of juist niet van ons zelf zijn. Je
voelt allereerst verdriet, en daarop
175 volgt – zo snel dat je het zelf niet
bewust merkt – een afweging: ben ik
zelf verdrietig, lees ik iets verdrietigs of
bent u misschien verdrietig? Een
storing in dat beoordelingsvermogen
180 hangt mogelijk samen met hallucinaties
en aandoeningen zoals schizofrenie,
zegt Decety.

(12) Genoemde prille onderzoeks-
resultaten rond spiegelneuronen zijn
185 nog niet of nauwelijks herhaald en dus
geen onbetwistbare feiten, laat staan

dat helder is welke conclusies wij eraan moeten verbinden. Maar in mijn ogen wijzen ze een duidelijke kant op: de grenzen van ons 'zelf' zijn zeer poreus. We ontwikkelen pas een gevoel voor identiteit, na eerst heel veel ervaringen te hebben opgedaan en veel zorg van anderen te hebben ontvangen. En dan nog zou het wel eens kunnen zijn dat het een hele prestatie van het brein is, dat je je telkens realiseert dat jij iets doet of dat jou iets overkomt – en niet een ander mens.

(13) Dat het ideologisch schema van *nature* versus *nurture* voor wetenschappers heeft afgedaan, zal na het bovenstaande geen lezer meer verbazen. In de politiek is het schema ook nauwelijks relevant meer, nu alle aandacht is gericht op het idee dat de individuele burger niets liever wil dan in autonomie zijn of haar leven leiden.

(14) Zo'n type burger komt een kabinet dat het economisch liberalisme propageert, natuurlijk goed uit. En zelf zie ik ook wel de aantrekkelijke kanten van dit westerse ideaal, met zijn beroep op zelfredzaamheid en individuele verantwoordelijkheid. De vraag is alleen hoe reëel het is om op dit mensbeeld een beleid te bouwen. Zoals moeders al vele eeuwen weten, komen we niet bepaald zelfredzaam en individualis-

220 tisch ter wereld. Nu blijkt ook uit hersenonderzoek, dat onze persoonlijkheid, onze overtuigingen en ons zelfbeeld niet in *splendid isolation* tot stand komen – integendeel. We worden pas werkelijk mens in wisselwerking met andere mensen en onze omgeving. **(15)** Zo doemt een beeld op van een mens die *kán* uitgroeien tot een min of meer autonoom subject, dat individuele keuzes maakt en zijn of haar leven stuurt. Maar autonomie is een prestatie die niet vanzelf spreekt. Sommige mensen zijn er (soms) toe in staat, andere niet. Als hun omgeving niet rijk genoeg is, ontstaat er eenvoudigweg geen autonomie. Politici die graag autonome burgers zien, doen er dus goed aan te zorgen voor een klimaat waarin onze hersenen kunnen gedijen. Alleen maar oproepen tot zelfredzaamheid helpt in ieder geval niet. Autonomie diep je namelijk niet eventjes uit jezelf op als je je maar genoeg inspant. Het is geen vonkje waarmee we allemaal worden geboren, doordat het deel uitmaakt van de menselijke natuur. Om autonomie te bereiken, heb je een welwillende omgeving nodig. Autonomie zien als sociale prestatie: deze paradox vormt een mooie uitdaging voor het zittende kabinet.

*naar: Marjan Slob, filosoof
uit: de Volkskrant, 4 september 2004*

Wie spreek je aan, als niemand de macht heeft?

Onderstaande tekst is een bewerking van het artikel 'Wie spreek je aan, als niemand de macht heeft?' dat geschreven werd door Boris van der Ham en verscheen in De Gids, mei-juni 2004

(1) Over de Nederlandse democratie bestaan nogal wat misverstanden, vooral in Nederland zelf. Want we denken dat we het zo goed voor elkaar hebben met z'n allen. Het poldermodel zorgt ervoor dat iedereen wat in de melk te brokkelen heeft, terwijl zogenaamde 'Amerikaanse toestanden' ons bespaard blijven. Hoezee, hoezee, hoezee!

(2) In het jaar 2000 was de verkiezingsoverwinning van de Amerikaanse presidentskandidaat Al Gore zó nipt, dat de rechtbank eraan te pas moest komen om vast te stellen wie er nu eigenlijk had gewonnen. Duidelijk was dat Gore in het hele land net een paar stemmen meer had vergaard dan zijn rivaal George W. Bush. De vraag was alleen hoe de stemverhouding lag in Florida, de staat waar de beslissing zou vallen. Nu achteraf alle stemmen daar nog eens zorgvuldig geteld zijn, weten we dat ook daar Gore de overwinnaar was. Maar de beslissing over wie er de machtigste man op aarde zou worden, hing niet af van die hertelling. Het Hoogerechtshof had voor die tijd namelijk al bepaald dat de Republiek George W. Bush zijn intrek in het Witte Huis mocht nemen. Veel Nederlanders volgden dit proces met een mengeling van afschuw en leedvermaak. Wat is dat nu voor schijndemocratie, waar de rechter bepaalt wie er president wordt?

(3) Mag ik u meenemen in een klein gedachte-experiment? Stel nu dat de Amerikanen hadden gezegd: weet je wat, we doen dit jaar eens geen

presidentsverkiezingen. Dat kost toch alleen maar geld. We zetten – pak 'm beet – een dochter van John F. Kennedy in een gouden koets en laten haar met de leiders van de grote partijen in het Congres praten over een geschikte kandidaat. De enige voorwaarde is dat het Congres met de uiteindelijke voordracht instemt, dat is democratisch genoeg. Want om mensen te vragen én voor het Congres te stemmen en dan ook nog eens voor de president, is toch echt te veel gevraagd. Ik ben ervan overtuigd dat er bij een dergelijk scenario in de VS een volksopstand zou uitbreken.

(4) Is wat in Nederland gebeurt nu allemaal zoveel vreemder? U begrijpt natuurlijk allang waar ik naartoe wil. In de VS mág de kiezer tenminste nog bepalen wie de leider van het land wordt. In Nederland maakt de politieke elite dat onderling wel uit en geen kiezer die er invloed op heeft.

(5) We vragen mensen om te gaan stemmen, maar op de regering die dit oplevert, heeft de kiezer nauwelijks invloed. En dat terwijl het nogal scheelt of je een centrumlinks, een centrumrechts of een paars¹⁾ kabinet hebt. Vaak wordt een kabinet gevormd op basis van het oneigenlijke argument dat wie méér stemmen heeft dan bij vorige verkiezingen 'voorrang' heeft in deelname aan de regering. Wie verliest, heeft het minste recht van spreken. Dat klinkt logisch, maar dat is het niet. Waarom zouden 'winst' en 'verlies' ten opzichte van vorige verkiezingen een rol moeten spelen? Als er bij de vorige verkie-

zingen tweeënhalf miljoen mensen op een partij stemden en nu nog maar twee miljoen, 'verliest' die partij. Maar waarom zouden de half miljoen kiezers die zijn weggelopen méér invloed moeten hebben op de machtsvorming dan de twee miljoen kiezers die zijn gebleven? Als dat nu nog het ergste zou zijn ...

(6) Toen koningin Beatrix in 1994 bepaalde dat socialist Wim Kok formateur zou worden, sloot zij daarmee uit dat Nederland een centrumrechts kabinet zou krijgen, ook al had de verkiezingsuitslag dat wel degelijk mogelijk gemaakt. Eigenlijk speelde de koningin daarmee op z'n Amerikaans een beetje Hooggerechtshofje. Een Amerikaans Hooggerechtshof wordt echter nog altijd benoemd door de politiek op grond van verdienste. Onze koningin neemt zo'n benoemingsbesluit op grond van de positie die zij op grond van *erfopvolging* heeft verworven. Probeer dat maar eens uit te leggen aan een Amerikaan over wiens presidentsverkiezingen je je net nog hebt zitten verkneukelen!

(7) Een oud gezegde luidt dat elk land de leiders krijgt die het verdient. De werkelijkheid lijkt echter dat elk land de leiders krijgt die het systeem mogelijk maakt. Wie president van de Verenigde Staten wil worden, moet een visie hebben waarmee hij een meerderheid van het hele land achter zich kan verenigen. Dat vraagt om een grootse visie en om enorme samenbindende kracht. Wie in Nederland premier wil worden, moet juist niet gehinderd worden door al te opzichtige idealen. Je moet de belichaming zijn van het compromis. Je dankt je positie immers niet aan de kiezers, maar aan de coalitiepartijen. Die moet je dan ook in de eerste plaats dienen. Je mag het volk ook weer niet helemaal vergeten, want je wilt natuurlijk wel dat jouw partij stemmen overhoudt aan jouw premierschap. Maar dat komt toch echt op de tweede plaats

voor een Nederlandse premier.

Dat blijkt ook wel uit het feit dat je in Nederland niet eens aan verkiezingen hoeft deel te nemen om premier te worden. Nederland heeft zelfs minister-presidenten gekend op wie niemand ooit heeft gestemd.

(8) Ook 'gewone' ministers hoeven niet noodzakelijk verantwoording af te leggen aan de kiezers. De ministers die wél op een lijst van verkiesbare kandidaten stonden, hebben weer andere problemen. Waar zij in de verkiezings-tijd probeerden uit te leggen waarom het toch echt mis zou gaan als we hun programma niet zouden uitvoeren, daar zijn zij nu de verdediger van het Grote Coalitiecompromis. Niet omdat ze van mening zijn veranderd, maar omdat hun nieuwe positie dat van hen vraagt. Iedereen weet dat ze een soort toneelstukje opvoeren. De kiezer die zegt dat politici toch steeds iets anders doen dan ze beloofd hebben, heeft meestal gelijk. De uitzondering op die regel zijn de politici van partijen die ervoor kiezen aan de zijlijn te blijven staan. Zij hoeven nooit een compromis te verdedigen en kunnen zich wentelen in hun eigen gelijk. Maar zij zullen ook nooit iets bereiken. Dat is nogal een dilemma voor wie de politiek ingaat met duidelijke idealen.

(9) Nederland is dus een land van compromissen. Dat heeft voordelen. Maar het zijn geen compromissen tussen bevolkingsgroepen met verschillende ideeën, maar tussen partijelites. Over sommige onderwerpen kan dan ook een brede consensus bestaan in de samenleving, zonder dat dit zijn weerslag vindt in de politiek. Nederland wil bijvoorbeeld best zelf de minister-president kunnen kiezen of een referendum kunnen houden, maar omdat de partijelites hier zelf geen baat bij hebben, zal het er niet van komen. Een debat over democratische vernieuwing in de Tweede Kamer doet sterk denken

aan een vergadering in de kippenren over het nieuwe assortiment van de poelier.

(10) De zucht naar compromissen heeft in Nederland geleid tot het inmiddels vermaarde ‘poldermodel’. Daarbij praten niet alleen de politieke elites met elkaar, maar ook de elites die allerlei deelbelangen vertegenwoordigen, zoals de burgemeester en de hoofd-commissaris. Uiteindelijk is het poldermodel een uitruil van deelbelangen. Het ergste daarvan is dat je niemand meer kunt afrekenen op wat er uiteindelijk gebeurt. Dat wordt duidelijk als het een keer misgaat, zoals toen er in Enschede een vuurwerkfabriek in een woonwijk ontplofte. Iedereen wees naar elkaars stukje deelverantwoordelijkheid.

(11) Gelukkig is er onlangs een eerste barstje ontstaan in het bastion van de elites: de burgemeester zal voortaan niet meer door de regering worden aangewezen, maar worden gekozen door de bevolking. Dat zal ook de afrekenbaarheid in de gemeente ten goede komen. Zoals de eerste rechtstreeks gekozen burgemeester van Londen, Ken Livingstone, zei na zijn stembusoverwinning: “Eindelijk hebben de Londenaren iemand om de schuld te

geven.” Hoe cynisch het ook klinkt: dat is wel belangrijk in een democratie.

(12) Doordat in Nederland heel veel mensen het een beetje voor het zeggen hebben, heeft niemand echt macht. Nederlanders vinden macht doorgaans een vies woord. Maar zonder zichtbare macht kan niemand ter verantwoording worden geroepen en is er ook geen democratie. Wie kun je aanspreken als niemand écht verantwoordelijk is? De regering of minister-president kun je niet naar huis sturen, die worden immers niet gekozen. De regeringspartijen dan maar? Die voelen zich gebonden aan het compromis. Als je er al achter komt wat zich in de gesloten onderhandelkamers van de polderinstellingen afspeelt, als burger krijg je er geen vat op. En dan laat ik de nog ondoorzichtiger besluitvorming in Europa maar buiten beschouwing.

(13) Er zijn veel verschillende definities van democratie mogelijk. Maar als het erom gaat zoveel mogelijk macht bij de kiezer te leggen, kunnen wij Nederlanders nog het een en ander leren van de landen om ons heen. En eerlijk gezegd denk ik dat we zelfs wel wat Amerikaanse toestanden zouden kunnen gebruiken.

noot 1   paars: combinatie van links met liberaal

De teksten die voor dit examen gebruikt zijn, zijn bewerkt om ze geschikt te maken voor het examen. Dit is gebeurd met respect voor de opvattingen van de auteur(s). Wie kennis wil nemen van de oorspronkelijke tekst(en), raadplege de vermelde bronnen. De Cevo is verantwoordelijk voor vorm en inhoud van dit examen.